

Složená slova v češtině

ZDENĚK SALZMANN

Čeština není známá zálibou ve složeninách. Tím se vyznačuje například němčina, kde slovo jako *Wohltätigkeitsveranstaltung* – zábava uspořádaná pro dobročinné účely zdaleka není nijak dlouhou složeninou. Čeština má však víc složených slov, než si uvědomujeme. Složená slova (složeniny) mají více než jeden slovní základ, například *pravděpodobný* je podobný pravdě. Složeniny ze tří nebo čtyř slov jsou spíše výjimkou (*červenomodrobílý*, *namoutěduši* aj.). Složeniny můžeme třídit do různých skupin.

Dosti časté jsou složeniny nevlastní neboli nepravé, které je možno rozložit na dvě nebo více slov bez jakékoli lingvistické adaptace. Sem patří například slovo *vlastizrada* (zrada vlasti), *dlouhotrvající* (trvající dlouho), *práceschopný* (schopný práce), *budižkničemu* (budiž k ničemu) aj.

Běžné jsou složeniny vlastní neboli pravé, které není možno rozložit bez adaptace. Protože jsou vlastní složeniny četné, je výhodné je rozdělit do několika skupin.

Složeniny, které určují prvním slovem slovo druhé, mohou být substantivní, například *lidožrout*, *kulomet*, *dějepis*, *hlavolam*, *listonoš* aj., adjektivní, *tvrdohlavec*, *truchlohra* aj., zájmenné, *samočvála*, *samoobsluha* aj., příslovečné, *darmošlap*, *darmožrout* aj. a číslovkové, například *stonožka* nebo *stokoruna*.

Adjektivní složeniny mohou mít jako první slovo substantivum (například *sněhobílý*, *světoznámý*), adjektivum (*staročeský*, *tmavovlasý*), zájmeno (*samonosný*, např. konstrukce, *samoúčelný*) a číslovku (*šestistopý*, např. verš, *tisíciletý*, *dvoukilový*).

Rovněž je možno rozlišovat složená slova podle obsahu, který odpovídá určujícímu slovu. Může to být vlastnost jako ve složenině *tvrdokov* (tvrdý kov) nebo *knihomol* (mol živící se knihami), kvantita jako ve složenině *půlměsíc* (měsíc v první nebo poslední čtvrti), činitel děje jako *listopad* (listí padá), předmět činnosti jako *mucholapka* (lapá mouchy), výsledek činnosti jako *pivovar*, prostředek činnosti jako *olejomalba*, způsob činnosti jako *dalekohled*, místo činnosti jako *mořeplavec*, příčina činnosti jako *hladomor* aj.

U některých složenin určované slovo předchází slovu určujícímu, jedná se většinou o expresivní nebo hanlivé přezdívky jako *držgrešle*, *kazimír*, *lamželezo*, *neznaboh*, *strašpytel*, *tlučhuba* aj.

Podle syntaktického vztahu obou slov rozlišujeme složená slova s určujícím substantivním slovem, ta můžeme dále dělit na podmětná (*vodopád* – voda padá), předmětná (*dřevorubec* – rubat dřevo) a příslovečná (*olejomalba* – malovat olejem), s určujícím adjektivním slovem (tzv. atributivní, např. *maloměsto* – malé město), s určujícím zájmeným slovem (tzv. doplňková, např. *samovládce*) a s určujícím číslovkovým slovem (např. *dvojhra*).

Zvláštní případ je, když obě slova vyjadřují základ, aniž jedno nebo druhé slovo je určovací, např. *červenobílý* (červený a bílý), *hluchoněmý* nebo *bohočlověk* (bůh a zároveň člověk). Jiným zvláštním případem je zdvojené (reduplikované) složení slov se stejným základem, např. *čiročirý*, *jenjen*, *jižjiž*, *taktak*, *užuž* aj.

Některé složeniny mají na švu mezi dvěma základy spojovací samohlásku *o* (*červenomodrý*), *e* (*kožedělník*), nebo *i* (*tisícikoruna*), některé jsou bez samohlásky (*dvojhra*) a jiné mají základ zmenšen nebo jinak pozměněn.

Vyskytují se také slovní spojení, která nejsou vlastními složeninami, ale tvoří k nim přechod. Jde o takzvané citátové spřežky, například *bůhvíco*, *dokonce*, *jaksepatří*, *jedenapůl*, *odjakživa*, *zatímco* a mnoho jiných. Ty však do článku o složených slovech nepatří.

Bibliografie:

Bachmannová, J. a kol. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1: Teorie odvozování slov*. Praha.